STARA BAŠTINA I NOVI PUTOVI

Marko Kostrenčić

Historiografsko nasljedstvo, koje su historiografi buržoaske klase baštinili od robovlasničkog i feudalnog društvenog uređenja, bilo je razmjerno vrlo čedno. U svojoj revolucionarnoj fazi, u vrijeme borbe za vlast protiv feudalne klase, buržoazija se nije služila ideološkim argumentima uzetim iz historije, već iz racionalistički usmjerene filozofije. Po tom gledanju obaranje feudalnog društvenog uređenja nije uvjetovano zakonitim procesom historijskog zbivanja, već je ono postulat našeg uma, nepogrešivog i svijesnog stvaraoca »najbolje« države, kao i »vječnog i nepromjenljivog« prava. Dakako da buržoaska klasa u ono vrijeme nije ni mogla argumente za svoje vladanje, a protiv vladanja feudalne klase crpsti iz historije, jer je ova tada predstavljala niz uzajamno nepovezanih događaja i nije bila prožeta načelom evolucije, već načelom konstantnosti. Kad je načelo evolucije bilo prihvaćeno najprije u kozmogoniji, a zatim postepeno i u drugim prirodnim naukama, bila je i historiografija primorana da slijed historijskih činjenica nekako međusobno poveže i da pokuša u taj prividni niz »slučajnosti« uvesti neki red. U historiografiji se javlja »genetičko« shvaćanje i »genetički« način prikazivanja, na koje je već u XVII. v. ukazivao G. Leibniz. Može se reći, da je buržoaska historiografija, napose u svom kasnijem razvoju, to »genetičko« načelo općenito i prihvatila i da je ono kao bitna tekovina ušlo u njenu metodologiju.

Od druge polovice XIX. v. proletarijat, naoružan Marks-Engelsovom teorijom, sve žešće nastupa i udara na pozicije buržoazije, čije snage hipertrofično rastu u pravcu imperijalizma. Marksizam je dokazao, da je sva dosadašnja historija ispunjena klasnim borbama i da je neminovni zakon dijalektičkog razvoja, da buržoazija bude revolucionarnim putem zbačena

s vlasti, koju će u svoje ruke uzeti proletarijat. Historijski materijalizam otkriva zakonitost historijskog zbivanja u ljudskom društvu i u velikim linijama određuje pravac budućeg zbivanja — historijski materijalizam stvarno podiže ispravno shvaćenu »historiju« na stupanj istinske nauke. Historici-ideolozi buržoaske klase morali su, u borbi s marksističkom teorijom, u nastojanju da dokažu netočnost postavaka historijskog materijalizma, i sami sići u arenu historijske nauke. Ali protiv te teorije nije sada dostajalo staro i preživjelo romantično gledanje na historiju, nije se više moglo operirati s frazama, kao što je poznata i mnogo citirana izreka Leopolda Rankea, da je zadatak historije »spoznati kako je upravo bilo« (wie es eigentlich gewesen) i da je ta spoznaja sama po sebi svrhom historijskog proučavanja. Protiv dinamike historijskog materijalizma trebalo je skovati snažnije i djelotvornije oružje: trebalo je s buržoaskog stajališta, a protiv marksizma, iznijeti nove teorije o silama, koje pokreću historijskim zbivanjima i koje in ultima analysi određuju njihov tok. A kako je Njemačka bila ona zemlja, za koju se je mislilo, da stoji uoči buržoaske revolucije, koja će biti tek predigra proleterske revolucije, i kako su u Njemačkoj, koja je bila na putu sve jače industrijalizacije, radničke mase ponajviše ugrožavale buržoaske pozicije, to su se ovdje mobilizirale sve snage buržoaskih historika ideologa, da bi se pobile postavke marksizma, odnosno historijskog materijalizma. Niz historika, sociologa i filozofa historije postavlja svoje teorije, a imena H. Sybela, J. Droysena, O. Lorenza, E. Bernheima, K. Lamprechta, G. Belowa i mnogih drugih svjedoče o tim nastojanjima. U tim prilikama i u borbi protiv historijskog materijalizma postaje Njemačka klasična zemlja buržoaske historiografije i njezine metodologije. Njemačka »historijska metoda« postala je nenadmašivim uzorom buržoaskim historiografijama u svim drugim zemljama.

Načelo evolucije za svako historijsko zbivanje u ljudskom društvu, načelo »genetičkog« načina prikazivanja, sada je općenito prihvaćeno. Ali usvajanje tog načela samo po sebi nije dostajalo — u borbi s marksizmom trebalo je riješiti odmah i dalje pitanje, koje sile pokreću historijsko zbivanje, koji »faktori«, koji »koeficijenti« in ultima analysi uvjetuju i određuju red i zakonitost u nizanju pojedinačnih historijskih činjenica, kako glasi osnovni i opći zakon te same evolucije? Odgovarajući na ta pitanja, buržoaski su historici polazili s raznih stajališta i postavili brojne, međusobno proturječne teorije. U svojoj suštini te teorije i nisu nove, u svojoj jezgri one su već odavna poznate, a buržoaski su ih teoretici sada tek potanje razradili.

Tu se, dakako, susrećemo s teorijom, da bog, božja promisao upravlja historijskim zbivanjem (još je Kant izrekao, da se u historiji ostvaruje neki »skriveni plan prirode«, koji po njemu nije drugo doli »providnost božja«; istu misao zastupaju daleko u XIX. v. J. de Maistre, J. Görres, F. Stahl). — Drugi su gledali u geografskoj sredini s njenim klimatskim, orografskim i hidrografskim, te geomorfološkim prilikama onaj »faktor«, koji odlučno

utječe na razvitak historije (A. Comte, Th. Buckle, napose F. Ratzel, koji drži, da se život čovjeka ne može promatrati odvojeno od zemlje, na kojoj živi, kao ni život biljaka i životinja). U drugoj polovici XIX. v. pojavila se teorija, da rasa, rasna pripadnost, ima u historijskom zbivanju presudno značenje, jer su »više rase« po svojim fizičkim, intelektualnim i moralnim sposobnostima određene da vladaju nad »nižim rasama«, a »borba među rasama« pokretna je snaga historijskog zbivanja, tako da se kadšto i klasni sastav ljudskog društva svodi na rasni momenat (J. Gobineau, H. St. Chamberlain, L. Gumplowicz, L. Woltmann). — U različitim su oblicima zastupane i druge t. zv. biološke teorije, koje bi htjele, da na neki način zakone biološkog reda primijene i na historiju ljudskog društva. Ovamo idu pokušaji, da se Darvinova teorije o postanku vrsta, prema kojoj u borbi za opstanak jači i sposobniji individui pobjeđuju i preživljuju, primijeni i na historiju (O. Seeck), kao i t. zv. organističke teorije, po kojima društveni organizmi nisu drugo do jedna vrsta bioloških organizama, s istom morfološkom strukturom i s istim biološkim procesima — rađanjem, starenjem i umiranjem (napose H. Spencer). — U bližoj je vezi s tim gledanjem i teorija o »socijalnoj psihi«, koja drži, da ćemo s pomoću kolektivne psihologije moći objasniti razvitak čovječanstva i ljudskog društva (tako već Rousseau, pa zatim F. Savigny, G. Hegel, W. Wundt). — U raznim se varijantama iznosi i teorija o »herojima«, prema kojoj istaknuti pojedinci, osvajači, vojskovođe, zakonodavci, vjerski reformatori, državnici i t. d. »prave« historiju, da su oni stvarni »faktori« historije, koji svojim ličnim djelima i mislima određuju cijeli tok historijskog zbivanja, tako da se historija čovječanstva na kraju svodi na historiju tih »heroja«. To je mišljenje polovicom XIX. v. obradio Th. Carlyle, pa je ona ponajviše vezana uz njegovo ime.

No pojedini teoretici ne uzimaju uvijek kao mjerodavan samo jedan od tih »faktora«, već uzimaju dva ili više »koeficijenata«, a E. Bernheim u svom udžbeniku historijske metode navodi sve te »faktore« i priznaje gotovo svima jednaku važnost u metodološkom radu na historiji.

I tako su se teorije povremeno javljale, međusobno se isprepletale i pobijale, a kad se pokazalo, da se njima historijsko zbivanje ne može objasniti, padale bi u zaborav, da ustupe mjesto drugima. A do kakvih su nakaznih tvrdnja pojedine od tih teorija dovodile, pokazuje nam, primjerice, »lijepi nos« Kleopatre, »vedro i modro nebo« sretne Grčke, geomorfološka tvorba »sedam glasovitih brežuljaka na Tiberu«, kihavica Napoleona — sve su to bili »faktori«, koji su odlučivali sudbinom svijeta.

A dok su tako teoretičari i metodolozi historije iznosili svoje teorije, praktički se pisci historije u pravilu nisu mnogo na njih obazirali, oni su »pisali« povijest i bez svake teorije. Gotovo i ne znamo slučaj, da bi koji historik pisao ili pokušao pisati povijest polazeći dosljedno i isključivo s jednog od iznesenih stajališta.

Pored svih razlika, koje postoje između tih pojedinih teorija, one moraju da imaju i nešto u suštini zajedničko, jer su proizašle iz težnje, koja je svim buržoaskim toreticima historije, svijesno ili nesvijesno, zajednička, a ta je, da budu branioci buržoaskih pozicija i interesa, u suprotnosti s naučnim postavkama marksizma. U prilikama, u kojima su radili, njima je bilo ideološki nemoguće prikazati buržoasko-kapitalističko uređenje kao »vječno i nepromjenljivo«. Preostalo im je još, da kao vrhovni zakon u historiji proglase »sudbinu«, fatum, protiv koga je svaka borba uzaludna i bezizgledna. I doista, sve su te teorije u svojoj suštini »fatalne«, »ideja« fatalnosti gospoduje u njima. Protiv božje providnosti, protiv danih uvjeta geografske sredine, protiv rasne pripadnosti, protiv bioloških činjenica, protiv velikih ljudi, tih, kako Hegel kaže, »poslovođa božje providnosti« — čovjek je nemoćan, pa je najbolje, da se s tim »fatalnim« činjenicama izmiri i da im se dobrovoljno pokori. Tvrditi, da je sve što postoji i što se razvija podvrgnuto neizbježnoj sudbini, protiv koje se čovjek uzalud buni, znači oduzeti ili slabiti volju podvlašćenih i ugnjetavanih za svaku borbu i izmjenu položaja, u kome se tko našao — čovjek je igračka u rukama božje providnosti i prirodnih sila. O. Spengler, jedan od glasnika njemačkog imperijalizma i fašizma, izrekao je u svom djelu Untergang des Abendlandes, da u historijskom razvitku ne vlada zakonitost, nego »sudbina« (Schicksal), obuhvativši na taj način u njihovoj jezgri sve buržoaske teorije o »faktorima« i »koeficijentima« historijskog zbivanja. A sve te teorije ni pojedinačno ni u svojoj ukupnosti nisu mogle riješiti glavni zadatak svake istinske historijske nauke: da utvrde nužnost i zakonitost svega historijskog zbivanja. Postepeno se u buržoaskoj historiografiji javlja sve veća zbrka glede »faktora« u historiji, a ona nije doli vjeran odraz sve većih proturječnosti u samom buržoasko-kapitalističkom uređenju i u ekonomskoj bazi, na kojoj ono počiva. Zanimljivo je, da se u posljednjoj fazi buržoaske historiografije kao faktori sve više ističu »veliki ljudi«, koji i nisu drugo nego u jednoj ličnosti usredotočene težnje vladajuće klase — to je vapaj za »herojem-spasiteljem«, koji će buržoaziju izvesti iz bezizlazna položaja, u kome se je našla.

I tako su buržoaski teoretici nasuprot marksističke nauke o nužnosti i zakonitosti u historijskom zbivanju, koja potiče čovjeka, da tu zakonitost spozna, njome ovlada i praktički u svoje svrhe iskoristi, postavili svoju nauku o »fatalnosti« u historijskom zbivanju, koja mora da paralizira slobodnu akciju društvenog čovjeka.

U taj okvir buržoaskog gledanja i rada bila je dakako tokom XIX. i XX. v. do Narodnog oslobođenja stegnuta i naša historiografija. Ona je nastavila da u novim prilikama buržoaskih utjecaja razrađuje neveliku baštinu onih pisaca historije iz feudalnog poretka, koji su pod utjecajem tadašnjih naprednih struja počeli svojim radom — najprije u Dalmaciji,

a malo zatim i u Hrvatskoj. Poznata imena Mavre Orbinija, Ivana Luciusa-Trogiranina, Jurja Ratkaja, Jurja Križanića, Pavla Rittera-Vitezovića, Baltazara Krčelića, Josipa Mikocija — mahom plemića ili svećenika — dovoljno karakterišu historiografiju tog vremena s njenim različitim tendencijama. Među njima se ističe svojim radom Ivan Lucius, čiji romanski osjećaji ipak nisu ugušili njegov kritički duh.

Novi uvjeti za rad na našoj historiografiji bili su dati u prvoj polovici XIX. v. — u vrijeme, kad je stvaranje buržoaskog nacionalizma našlo u posebnim prilikama odjeka i kod nas. Buđenje »narodne svijesti« kod Hrvata i Južnih Slavena uopće u doba izumiranja feudalizma bilo je povezano s uvjerenjem, da nisu osamljeni, jer pripadaju velikom i moćnom slavenskom plemenu — to su već znali Orbini, Ratkaj, Križanić, Vitezović, o tom su pjevali Gundulić i Đurđević (Džordži). A to je uvjerenje pojačano i pažnjom posvećenom slavenskim narodima i njihovoj »misiji« u razvoju do humanizma, kako je to došlo do izraza kod Herdera, a jednako i pažnjom, koju je ukazao Goethe južnoslavenskom narodnom stvaralaštvu u vezi sa svojim shvaćanjem o »Weltpoesie«. Pored svih različitih tendencija u ilirskom pokretu, on je ipak u svojoj suštini izraz buržoaskog nacionalizma u našim posebnim prilikama — hrvatski nacionalizam, koji se oslanja na suradnju i povezanost s ostalim Slavenima.

Taj je hrvatski nacionalizam bio svakako jedna od osnovnih komponenata u našem historiografskom stvaranju onoga vremena. Hrvatski je nacionalizam morao odmah zauzeti borbeno-obrambeni stav protiv drugih istorodnih nacionalizama, germanskog, talijanskog i madžarskog, koji su, iskorišćujući političku vlast, išli za ekonomskim porobljavanjem Hrvata. Sa svojih politički slabih pozicija Hrvati nisu mogli, da svoje ekonomske, a s tim u vezi i kulturne interese brane stvarnim snagama, već su u svojoj obrani bili primorani da se služe ideološkim sredstvima pozivajući se na svoja »historijska stečena prava« — argumente za jačanje političkih pozicija trebalo je uzimati iz historije. Osim toga bio je zadatak historije i to, da prikaže i slavnu prošlost, da bi se narod njome ponosio i tako postao samopouzdaniji. Matica Ilirska 1851. raspisuje natječaj »za najbolju pučku povjesnicu naroda jugoslavenskoga«. U natječaju se kaže: »To ima da bude historija pragmatička. Kritičnim no rodoljubivim perom ima opisivati pisac slavna djela pradjedova, da probudi narodni ponos u njihovom potomstvu i krasne kreposti, s kojih su slovili, da se sadanji naraštaj za njima povedu. Ali će zajedno pripovijedati i crna djela naših praotaca i smjelom rukom skidati zastor s posljedica, kojima bijahu ona urodila, iskreno će otkrivati mane njihove, koje su zadale tako ljute rane našemu narodu, te i mi s njih stradamo«.

Hrvatski je sabor već g. 1847. povjerio mladom Ivanu Kukuljeviću, da pronađe i štampom objavi sva povijesna dokumenta, koja mogu poslu-

žiti za obranu naših »iura municipalia« protiv madžarskog nadiranja. Revolucija g. 1846., a zatim apsolutizam bili su uzrokom, da je Kukuljević povjereni mu zadatak izvršio tek g. 1861. i 1862., kad je izdao poznatu svoju zbirku Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae u tri sveska, u kojima je skupio sva tada poznata dokumenta, koja bi mogla poslužiti političaru u obrani hrvatskog državnog prava. U istom je cilju izdao 1868. i Bogoslav Šulek Naše pravice — Izbor zakona, povelja i spisa znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1102. do 1868. Iste misli vode u njegovu historiografskom radu i darovitog, stručno obrazovanog Franju Račkog, koji svoje povijesno znanje i kritički duh stavlja u službu borbe protiv Beča i Pešte. Historijskim argumentima pobija on u nizu članaka i radova protivnike, koji nastoje ideološkim putem oslabiti nacionalno hrvatsko stajalište.

Kad je g. 1867. proradila Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti, Rački je kao dugogodišnji njen predsjednik u središtu tadašnjeg historiografskog rada, kome su osnovne smjernice bile: obrana i učvršćenje hrvatskih pozicija uz pomoć i suradnju ostalih slavenskih naroda, a napose naroda srpskog. Zaslugom i djelovanjem Račkoga u okviru Jugoslavenske akademije, naša je historiografija, iako svoj osnovni karakter kao nacionalna i politička pragmatička historija nije izmijenila, znatno produbila svoj rad. To najbolje dokazuju napori oko izdavanja izvora, tog toliko važnog preduvjeta za svaki ozbiljni rad na historiji. U tom je pravcu Akademija pod rukovodstvom Račkoga u svojim zbirkama Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium i Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, a kasnije pod rukovodstvom Tadije Smičiklasa u zbirci isprava Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, doista mnogo učinila. U samom obrađivanju historijske građe naši su se naučni radnici ugledali u strane uzore, koji su kao metodičari — da spomenemo samo L. Rankea i H. Sybela — uživali dobar glas — i oni su pisali povijest, a da se na teoretska pitanja historiografije nisu mnogo ni osvrtali. Tadija S m i č i k l a s, pisac, kako kažu, »prvog kritičkog djela o prošlosti hrvatskoj«, objelodanio je svoju Povijest Hrvata (1879.—1882.) pod karakterističnim motom: Amor patriae dat animum, a pišući to djelo on je htio da udovolji vapaju naroda: »dajte nam sliku naše prošlosti«! Djelo je pisano pragmatički, a prožeto je romantičnim patriotskim osjećajima.

Borba, koju je buržoaska historiografija, sad prikriveno, sad otvoreno, vodila protiv teorije historijskog materijalizma, napose u Njemačkoj, odrazila se je na kraju i u našoj historiografiji. Vjekoslav K l a i ć, profesor sveopće povijesti zagrebačkog sveučilišta, izrekao je prigodom svoje instalacije za rektora g. 1902. govor: Nekoliko riječi o historiji, njezinoj zadaći i metodi. U stvari je to u našoj historiografiji prvo prilaženje teoretskim i metodološkim problemima historijske nauke. U postavljanju i rješavanju

tih problema on više iznosi tuđa, negoli svoja vlastita mišljenja. S J. Droysenom postavlja on osnovno pitanje: da li je historija, ovakva kakva je, u pravom smislu znanost, a ako nije, što valja uraditi, da ona postane prava znanost. To je pitanje potrebno postaviti u vezi s tvrđenjem Th. Buckle-a, da dotadašnja historija nije bila znanost, i da je tek on — Buckle — diže na stupanj znanosti, budući da je otkrio opće zakone historijskog zbivanja. Klaić misli, da je živo bavljenje s teoretskim i metodološkim problemima historije u drugoj polovici XIX. v., napose u Njemačkoj, u vezi s tim tvrdnjama Th. Buckle-a. Klaić odbija misao, da već i dotadašnja historija nema karaktera znanosti. »Ako historija nije znanost, ako njezina starinom posvećena i sveder dotjerivana metoda ne vrijedi, onda ne treba te metode ni znati, a o historijskim stvarima može pisati i raspravljati svatko, ako uopće umije pisati«. Klaić je suglasan s onim teoreticima historije, koji se nalaze u borbi »protiv metodologičkih utopija naturalizma«, »u koje se danas opet gorljivo vjeruje, a koje ne rađaju nego samo pomutnjom«. On prihvaća u cijelosti definiciju Bernheimovu: »Historija je znanost o razvitku ljudi gledeći na njihovo djelovanje kao socijalna bića« (die Geschichte ist die Wissenschaft von der Entwickelung der Menschen in ihrer Bethätigung als sociale Wesen). Ta definicija, »jedna od najmodernijih«, stavlja historiji u zadatak, da »proučava i prikazuje r a z v i t a k čovječjeg roda«, pa se odmah pita: »Ali što je to razvitak?« Ne bi se moglo reći, da je ono, što Klaić govori o razvitku, jasno, a svoja izvođenja završava ovako: »Historičaru, koji proučava povijest po modernoj teoriji, poglavita je zadaća, da svakoj zgodi, svakomu pojavu nađe zgodno mjesto, da ne bude nalik na kipara restauratora, koji bi nogu Zevsovu prilijepio trupu Apolonovu, a ruku Apolonovu tijelu Zevsovu«. Pošto je tako letimice izložio neka načela metode u historiji po »modernom shvaćanju«, on konstatira, da se takva moderna historija zove »razvijajuća ili genetička« odnosno »evoluciona«, jer se bavi »jedino razvitkom i genezom«. On ne ulazi ni u prikazivanje, a još manje u analizu pojedinih, međusobno proturječnih »genetičkih« teorija, što su ih u to vrijeme iznosili buržoaski teoretičari, a jednako se ne dotiče pitanja, koje sile pokreću historijskim zbivanjem. On je uostalom u pogledu te genetičke metode pun skepse: »Premda se već preko jednog stoljeća radi oko izgradnje metode za tu genetičku historiju, ipak nije ona još u svim potankostima dotjerana, pače nijesu ni sva načelna pitanja posve objašnjena. Naravno da se stoga ni u praktičnom radu ta metoda skroz ne provađa, baš zato, jer nije u detaljima ustanovljena, a kamo da smo na nju tako svikli, da jedino po njoj radimo«. A na filozofiju historije i njene probleme gleda sasvim pesimistički: » Proći će jamačno i dalja stoljeća, nicat će sveder nove discipline, promišljat će i odsad spekulativni duh ljudski, ali sumnjam, da će se ičemu domisliti! Ultima ratio čovječanstva i njegove historije ostat će, čini mi se, za sve vijekove nedo-

kučiva tajna duhu našemu«. Tako je o teoretskim problemima historije mislio početkom ovog stoljeća jedan od najzaslužnijih i najspremnijih naših pisaca historije. On je, doduše, prihvatio »genetičku metodu«, a da i sam nije bio s njome na čistu niti je poznavao njene probleme. Tako, dakle, ulazi u našu historiografiju buržoaska genetička metoda, a ako F. Šišić kaže, da je Klaić bio »prvi, koji je kod nas pisao u smjeru »genetičke škole«, to se ta tvrdnja ne može prihvatiti; iako je Klaić prihvatio »genetičku metodu« on je u stvari i dalje pisao kao i prije. Premda se odsad naglašava »naučni« i »objektivni« karakter historije, ipak je pragmatičko-patriotski pravac prevladavao i dalje — u tom je smislu Klaić pisao i svoju Povijest Hrvata, a tendencija se samo zaodijeva u više doktrinarnu formu.

Problemima historijske metodologije bavio se i Ferdo Šišić u Priručniku izvora hrvatske historije (Zagreb 1914.). Na str. 31. i d. pod »Apercepcija« daje on historiku ova uputstva za rad: »Da s uspjehom dođeš do izvjesne spoznaje, treba da se prije svega uživiš u dotično doba, što ga želiš da obradiš, i da upoznaš tadašnje poglavite ličnosti. Istraživač treba da se u tolikoj mjeri duhom prenese u svoj zadatak, da se u neku ruku stane osjećati kao da je i sam onda živio. On treba da točno upozna sve tadanje prilike, ako želi da razumije važnost onih historičkih događaja, što se u njemu zbiše, jer treba mjerilo za prosuđivanje nekog čina vazda uzimati iz vlastitog milieua. Historik treba dakle da dobro upozna kulturni stepen one epohe i zemlje, o kojoj hoće da radi, emancipirajući se kod toga potpuno od one kulturne epohe, u kojoj živi. Pored tih kulturnih faktora nekog vremena historik treba da se obazira još i na psihične sile njegove. U svako se doba ističu druge psihične sile, i to ne samo u pojedincima, već i u socijalnim skupinama. Zato treba da se u prvom redu oslobodiš od svojih sopstvenih individualnih psihičnih faktora udubivši se stanovitom kongenijalnošću u stranu individualnost. Taj je postupak naročito onda potreban, kad treba da nađeš motive nekim ljudskim djelima, jer nas izvori tek rijetko i nepotpuno u to upućuju. Ako je igdje, a ono je u historiji teška pogrješka: stvaranje zaključaka o drugoj ličnosti prema samom sebi. Čuvaj se dakle prije svega na minule naraštaje ljudske primijeniti psihologijsko mjerilo današnjega naraštaja! Psihologija naroda i socijalna psihologija uči nas, da i u socijalnom životu ima pored individualnoga duševnoga života psihičnih struja, koje su također podvrgnute promjenama u opsegu shvaćanja i u načinu mišljenja raznih vremena. Treba dakle da se i tude svijesno uživimo u socijalnu psihu drugih vremena i krajeva, imajući kraj toga vazda na pameti, da se i unutar jednog istog vremena pojavljuju velike razlike u duševnom životu, pa da je stoga govoriti o socijalnopsihičnim k o l e k t i v n i m pojmovima veoma sumnjiva novotarija. No zato ipak ima i ukupnoga djelovanja pučke duše, to jest vodećih ideja u narodnom životu, kao što ga ima i u duševnom životu čovjeka pojedinca. Take

ideje nisu ništa mistično ili transcendentalno, već duševna sadržina nekoga doba, naime duševni smjerovi, težnje, nade, želje, osjećaji, čuvstva, tendencije u opsegu predočaba, koje poprimaju time, što se u isto vrijeme pojavljuju kod mnogih ljudi, historijsku važnost. Kao takove one su socijalno-psihičke sile, koje nijesu u narodnom životu bez djelovanja... Dalje treba historik da uvaži i fizičke utjecaje na minule prilike. Historija ljudskoga razvitka poznaje mnogobrojne primjere, kako se čovjek borio s prirodom. Utjecaji prirode na ljudstvo, ljudsku sudbinu, u primitivnim su vremenima, razumije se, krepčiji, nego li u docnijim naprednijim; napredovanje se kulture upravo ističe u tom, što se ono diže protiv nepovoljnih utjecaja prirode. Uza sve to treba uvažiti utjecaje i u naprednijim vremenima, kad oni većma djeluju na razum, nego li na fantaziju, kao u primitivnim vremenima. — Dalji zahtjev za ispravno historijsko shvaćanje jeste stalna kontrola samoga sebe. Istraživač treba da se vazda pita, nije li možda jednostran, neispravan ili pače nepravedan, a sve to pod dojmom kako individualnih svojih nazora, tako i onih dnevne politike, vjere, zvanja i sličnoga. Taj se utjecaj najčešće očituje, kad se davno minulim ljudima podmeću čisto moderne narodne i stranačke ideje, a toga treba da se historik u prvom redu čuva, premda valja priznati, da to baš nije tako laka stvar, kako se čini, jer će u historiografiji vazda igrati značajnu ulogu lični momenat, i to ne samo onaj, što ga lično unosi historik sam u svoje djelo, nego i onaj elemenat, koji se temelji na piščevoj obrazovanosti, moralnom stanju njegovu, kao i na sklopu općeg mišljenja one epohe, u kojoj živi. Ali kao što se u historiji iskazuje ljudska samosvijest, tako će i njezinim daljim razvitkom, s nagomilavanjem historijske građe i studija, pa i s uspjesima ostalih bliskih joj nauka, i historijski rezultati sve to više dobivati značaj eksaktnih naučnih istina«.

Takve, eto, savjete daje Šišić historiku, koji hoće da obrađuje povijest na genetički način. Po njegovu je mišljenju (Priručnik str. 10.) iza deskriptivne i zatim pragmatičke nastala »pod dojmom neobičnih događaja velike francuske revolucije »genetička (razvijajuća) historija«. »Dok deskriptivna historija hoće da kaže »kako je bilo«, a pragmatička »zašto je bilo«, genetička nas upućuje »kako i zašto je postalo«. Jedino »genetička historija odgovara današnjim zahtjevima znanosti«. No genetička historija »nas uči još jedno, to jest, da genetički razvitak nije nužno zavisan od nekakvih zakona, jer njime ne odlučuju logički zaključci, već je on uvjetovan slobodnom voljom ljudskom i slučajem«. Koliko je kolebljivo i maglovito njegovo shvaćanje »genetičke historije« pokazuju nam i daljnja njegova izvođenja (Priručnik str. 11.): »... historija nas uči upoznavati velike političke istine što vrijede za sve narode i za sva vremena... Samo historija nam podaje razumijevanje za onu čudesnu cjelinu što je nazivamo socijalnim organizmom. Ona nas uči kako i u razvitku ovoga organizma svaki uzrok

slijede neumoljivom nuždom njegove posljedice, koje potom opet postaju novim uzrocima«. Teško je, dakako, shvatiti, kako se može dovesti u sklad misao, da je u historiji »sve uvjetovano slobodnom voljom ljudskom i slučajem«, s tvrdnjom, »da u razvitku socijalnog organizma svaki uzrok slijede neumoljivom nuždom njegove posljedice«, jer »slobodna volja ljudska i slučaj« oduzimaju pojmu genetičnog svaki stvarni sadržaj. Uz ovaj svoj stav Šišić ne smatra ni potrebnim, da se dalje bavi problematikom historijske metodologije, da raspravi pitanje snaga, koje pokreću socijalne i historijske procese i da razračuna s protivnim mišljenjima. Na taj način ostaju svi oni savjeti, što ih daje historiku za rad na »genetičkoj historiji«, samo prazne riječi bez sadržaja.

Spomenut ćemo još ukratko opsežnu knjigu profesora dra Gavre Manojlovića: Sile pokretnice i pravilnost u univerzalnoj historiji (u izdanjima Jugoslavenske akademije, g. 1927.), posvećenu, kako se već iz naslova vidi, osnovnim problemima historijske metodologije. Nekoliko citata iz Sila pokretnica upoznat će nas sa stajalištem autora o tim problemima. »Individualitet je«, kaže on na str. 15., »markantna sila u historijskom događanju; od ljudskih faktora on je vremenski prvi, a za efekt svake struje u ljudskoj masi on je odlučan, ma da sam bez mase ili protiv nje ostaje gola jedinica. Masa i početnik njezin, masa i vođ njezin, tvorci su historijskog događaja. Tko je od njih veće vrijednosti? Za efekt oba su jednaka, no u samom događanju svakako prednjači individualitet. Individualitet započinje i stvara struju svojim izrečenim mislima; individualitet (ili dakako: individualiteti) podržava i jača; on je vodi, on je u odlučnim momentima tu, i oko njega i iza njega sakuplja se masa; on njoj ili struji daje ime, impregnira je svojom dušom, makar on od nje i primao toliko toga u svoju vlastitu duševnost. Bez historijskih individua nema historije«. (Podvukao M. K.). Dalje (str. 406.): »I zaista samo vjera mogla je dosada kao pokretačka sila u ljudskom događanju okupljati sve duševne težnje i manifestacije ljudskih masa trajno u jednom velikom apsolutnom smjeru«. Dalje (str. 410.): »Jer vara se svaka teorija, koja misli, da ljudski rod u velikim svojim zajednicama i sav skupa u odlučnim događajima vode materijalni interesi. Potrebe materijalnoga života jesu jake pokretačke sile; težnje za boljim životom na zemlji uvijek rade u pojedinih ljudi i naroda; to stoji. Potrebna je ta čvrsta podloga svakom višem životu... Ali da civilizirani narodi uđu u krvave ratove zato da opljačkaju druge narode i da im zemlju otmu, takav poklič ne može u brutalnoj golotinji oduševiti milijune ljudi da ginu za nj. No pokliknite im, da je u opasnosti domovina (proklamacija konventa »la patrie est en danger« za francuske revolucije), javit će se dobrovoljno legije mlade momčadi pod zastave domovinske slobode«. Tako naivno gleda g. 1927. Manojlović na osnovne probleme historije.

Iz ovog smo se kratkog pregleda mogli uvjeriti, da je naša historiografija u svojoj osnovnoj liniji, koja vodi od Kukuljevića, preko Račkoga (u vezi s radom Jugoslavenske akademije), Smičiklasa, Klaića, Manojlovića i Šišića do na prag našeg Narodnog oslobođenja bila usko povezana s gledanjima buržoaske historiografije uopće, da je bila njen izdanak u našim posebnim prilikama. U tim su gledanjima odgajani uvijek novi naraštaji u školama i na sveučilištu. Takva je historiografija dala, što je prema tim gledanjima mogla dati.

Uoči drugog Svjetskog rata buržoaska se je historiografija uopće našla pred punim ideološkim slomom, a najbolju ilustraciju za to pruža nam jedna publikacija iz tog vremena.

U rujnu g. 1939. objavio je osamdesetgodišnji Sir Charles Oman, najistaknutiji engleski historičar svoga vremena, pisac mnogih učenih radova, predsjednik Royal historical society, prof. u Oxfordu, gdje je pedeset i tri godine predavao, svoju knjigu On the writing of history. To je, rekli bismo, njegova naučna oporuka, u kojoj je kao prokušani historik iznio svoj profession de foi. Njegovo gledanje na historiju najbolje osvjetljuje raspoloženje u buržoaskoj historiografiji uoči njenog sloma. Po njemu je (str. 32.), historija niz događaja prekidan katalizmama, a ne jedan logički i pravilan proces. A povremene kataklizme brišu i uništavaju institucije, koje su možda trajale i tisuću godina, i ostavljaju od njih doista beznačajna svjedočanstva — ostatke, koje ima da ispituje strpljivo oko istraživaoca ili marljiva lopata arheologa. Ali ih ima mnogo, koji žele da pokušavaju rekonstruirati, a to moraju nužno nazivati »filozofijom historije«. A ja mogu da vidim samo niz slučajnosti i ne polazi mi za rukom da iz njih izvodim bilo kakav konstruktivni moral«. Ili na drugom mjestu (str. 97.—98.).: »Po mom mišljenju historija nije toliko svjedočanstvo o nekom progresu ili evoluciji, koliko niz događaja s različitim tendencijama. I ona je daleko od toga da bude neki bezlični, logički proces, tako da ima više istine u mnogo ozloglašenoj teoriji Thomasa Carlyle-a, da se on nalazi pod utjecajem djelovanja istaknutih pojedinaca na njihove suvremenike. Ličnosti, košto su Aleksandar Veliki, Julije Cezar, Muhamed, Bonaparte, pa makar i Lenjin, bile su nesamo tipični odrazi svoje generacije, već su to bili muževi, koji su skrenuli tečaj historije iz njenog normalnog korita, jer su oni sami bili abnormalni. Tko bi se usudio ustvrditi, da bi, u slučaju da Aleksandar Veliki ili Muhamed nije postojao, neki drugi makedonski kralj ili arapski prorok izvršio prevrat u svijetu? Jedna od najglupljih uzrečica, koju sam ikada čuo, kaže: kad Bonaparte ne bi bio Bonaparte ,onda bi to bio Moreau. Uporedite karakter i talenat ove dvojice muževa! Ukratko, ne govorimo nikad o tečaju svjetskog zbivanja ili o neizbježnosti, već promislimo, da je ljudska prošlost nelogična, često kataklizmička, i sve prije do jedan pravilan proces od gorega do boljega kroz sve vjekove«. Dakako

da je on i krajnje nepovjerljiv prema izvornom materijalu, na osnovi kojega treba rekonstruirati historijsko zbivanje. U posebnom poglavlju preporučuje i brani »historiju ratova«, ono što Francuzi ironično nazivaju »histoire-batailles« i završava ga ovim riječima: »Iz svega ovog jasno slijedi, da što je više prošireno poznavanje ratne vještine, historički i praktički među odgovornim licima, to će biti manja opasnost od pogibije«.

Što je inspiriralo Sir Omana, da je na kraju svoje dugačke i časne naučne karijere, a uoči drugog Svjetskog rata, iznio tako duboko pesimističko shvaćanje historije? Nema li to fin-de-siècle raspoloženje dublje razloge? Nije li on baš kao historik jasno osjetio približavanje katastrofe one klase, iz koje je ponikao i kojoj pripada? Kako da nas njegova teorija o svjetskim kataklizmama ne podsjeća na teoriju katastrofa, koju su u doba velikog prevrata na razmeđu XVIII. i XIX. v iznijeli za prirodni svijet Cuvier, a za društveni poredak Montesquieu i Voltaire? U svakom slučaju ta ispovijest Sir Omana ima svoje simboličko značenje. Njegovo shvaćanje historijskog zbivanja označuje krajnju metu, do koje je doprla teorija buržoaske historiografije: potpuna pometnja u ideološkoj nadgradnji, koja je odrazom potpune pometnje u ekonomskoj bazi buržoaskog, kapitalističko-imperijalističkog društva, bazi, čija proturječja može da riješi jedino revolucija. Vladajuća se klasa približuje svojoj neminovnoj propasti, a s njom neka u općoj kataklizmi nestane i sve, što postoji. Pompardurski poklič »après nous le déluge« ponovio je, vjerujemo, nesvijesno i stari Sir Oman na kraju svoje naučne karijere, osjećajući da se ruši carstvo i da je pri kraju vlast klase, kojoj on pripada i čije interese brani. Zato i nije bez simboličkog značenja, kad on budućoj generaciji upravlja pozdrav gladijatora, što kreću u smrt: »Morituri te salutamus — our work must perish, but it had to be done«.

Ali je Sir Oman previdio drugu istinu, koju upravo historija tako rječito potvrđuje: da proces historijskog sbivanja nije prekidan nikakvim kataklizmama, koje »brišu« sve što postoji; da staro, istina, izumire i propada, ali da se je u krilu tog starog već zametnuo novi život, koji u stalnoj borbi sa starim raste i sve se snažnije razvija, dok se na kraju, kad se za to ispune potrebni uvjeti, silovito i nezadrživo ne porodi za samostalni, novi i bolji život »brišući« samo ono, što je štetno, oronulo i dotrajalo. Tu su istinu sto godina prije no što je objavljena knjiga Sir Omana spoznali Marks i Engels i utvrdili, da je dijalektika onaj opći zakon razvitka, koji vrijedi jednako za prirodu kao i za ljudsko društvo, za sve pojave vanjskog objektivnog svijeta, jer se je sve razvilo iz materije u njenom vječnom kretanju. Oni su dalje utvrdili, da je način pribavljanja sredstva potrebnih ljudima za život, da je način proizvodnje materijalnih dobara ona osnovna i primarna snaga, koja in ultima analysi pokreće sve historijsko zbivanje, dok svi drugi »faktori« i »koeficijenti«, koje je buržoaska nauka isticala

kao odlučne, mogu osnovni proces dijalektičkog razvoja tek ubrzati ili usporiti, ali ga ne mogu izmijeniti. Oni su time postavili ugaone kamene dijalektičkog i historijskog materijalizma, koji su u novim uvjetima dalje razvili Vladimir Iljić Lenjin i Josif Visarionović Staljin. Na toj je osnovi izgrađen pogled na svijet dijalektičkog materijalizma, koji je snimljen pod vidnim kutom širokih radnih i proizvodnih masa, a ima tendenciju da postane jedinstvenim pogledom na svijet čitava čovječanstva — filozofija, koja ne će samo da svijet tumači, već i da ga izmijeni.

Taj pogled na svijet, kao usredotočeni i najsnažniji ideološki izraz naučno shvaćene stvarnosti, nije već odavna nikakva hipoteza, već dokazana istina: u teoriji dokazana radovima Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, a u praksi sankcionirana Oktobarskom revolucijom, izgradnjom socijalističkog uređenja u Sovjetskom Savezu, punom pobjedom socijalizma nad kapitalizmom i imperijalizmom, kao i izgradnjom socijalizma u nizu drugih zemalja, na prvom mjestu u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.

U okviru tog pogleda na svijet postavljaju se i pred današnju historiografiju novi zadaci, koje u okviru pogleda na svijet snimljenog pod uskim vidnim kutom interesa buržoaske klase nije bilo moguće riješiti.

Ali nitko ne može opravdano poreći, da je buržoaska historiografija primljenu baštinu znatno obogatila. Njezina je neosporna zasluga, da je prikupila i u arhivima pohranila golemi materijal izvora i da je mnogo toga materijala više manje kritički izdala i tako ga učinila pristupačnim naučnom istraživanju. Dalje je ona obratila pažnju kritičkom ocjenjivanju izvora, služeći se pritom svima raspoloživim tehničkim pomagalima, tako te je u tom pogledu imala znatnih uspjeha. Nije bio uzaludan i njen posao u proučavanju i razrađivanju onih »faktora«, koji, doduše, ne određuju, ali ubrzavaju ili usporuju zakoniti proces razvoja. A na kraju, buržoaska je historiografija sabrala i utvrdila veliki činjenični materijal, koji ona, istina, nije umjela povezati niti ga je znala, služeći se svojim metodama, protumačiti, ali bez takvog materijala nijedna historiografija ne može da s uspjehom naučno radi.

To je ono pozitivno i korisno, što je buržoaska historiografija ostavila iza sebe novom pokoljenju historika. To važi u punoj mjeri i za našu historiografiju toga razdoblja.

A koji su zadaci novog pokoljenja? Imajući pred očima navedene činjenice, oni se nameću sami po sebi. Istraživati, proučavati i prikazivati povijest služeći se starom metodom, značilo bi orati rasklimanim drvenim plugom u doba kombajna i traktora. Primjenjivanje postavaka dijalektičkog i historijskog materijalizma, primjenjivanje dijalektičke metode na proučavanju historijskog zbivanja onako, kako su teoretski učili i u svojim radovima provodili veliki učitelji marksizma-lenjinizma, omogućit će histo-

ricima da međusobno povežu jednim vezom povijesne činjenice i da u toj povezanosti razaberu zakonitost historijskog razvoja: da vrše ne samo pravilnu analizu i dijagnozu događaja, već da na toj osnovi posta ljaju i pravilnu prognozu — da bi historija postala istinska nauka i od svoje strane pridonijela, da se svijet izmijeni.

U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi ulaze u određene, nužne, od njihove volje nezavisne odnose — produkcione odnose, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Ukupnost tih produkcionih odnosa sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu bazu, na kojoj se uzdiže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje socijalni, politički i duhovni proces života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, nego, obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvitka materijalne proizvodne snage društva dolaze u protivurječje s postojećim produkcionim odnosima, ili — što je samo pravni izraz toga — s odnosima vlasništva, u kojima su se one dotle razvijale. Od oblika razvitka proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomske baze vrši se brže ili sporije prevrat u cijeloj golemoj nadgradnji. Pri promatranju takvih prevrata mora se uvijek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskim uvjetima proizvodnje, koji se može ustanoviti s točnošću prirodnih nauka, od pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, kraće, od ideoloških oblika, u kojima ljudi postaju svijesni toga sukoba i svladavaju ga. Kao što se god o pojedinom čovjeku ne smije suditi po onome, što on sam o sebi misli, isto se tako ne smije suditi o nekoj epohi prevrata prema njenoj svijesti. Naprotiv, tu svijest treba objasniti proturječjima materijalnog života, postojećim sukobom između društvenih proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. Ni jedna društvena formacija ne propada prije nego što se razviju sve proizvodne snage, za koje je ona dovoljno prostrana, a novi, viši se produkcioni odnosi nikada ne pojavljuju prije nego što u krilu samog starog društva sazru materijalni uvjeti njihova postojanja. Zato čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo onakve zadatke, koje može riješiti, jer se pri bližem promatranju uvijek pokazuje, da i sam zadatak iskrsava tek onda, kada već postoje materijalni uvjeti za njegovo rješenje ili se bar nalaze u procesu nastajanja.

Marx, iz predgovora
Prilogu kritici političke ekonomije, 1859.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB